

Л. В. Ярмол

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",

канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри теорії та філософії права

ПРАВО ЛЮДИНИ НА РЕЛІГІЙНУ ОСВІТУ ЯК СКЛАДНИК СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ

© Ярмол Л. В., 2015

Проаналізовано загальнотеоретичні положення щодо розуміння права людини на релігійну освіту як складника свободи віросповідання. Розкрито поняття, види права людини на релігійну освіту. Сформульовані окремі пропозиції щодо вдосконалення юридичного механізму забезпечення права людини на релігійну освіту.

Ключові слова: свобода віросповідання, релігійна освіта, можливості, права людини, юридичне забезпечення.

Л. В. Ярмол

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СВОБОДЫ ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ

Проанализированы общетеоретические положения относительно понимания права человека на религиозное образование как составляющей свободы вероисповедания. Раскрыто понятие, виды права человека на религиозное образование. Сформулированы отдельные предложения по совершенствованию юридического механизма обеспечения права человека на религиозное образование.

Ключевые слова: свобода вероисповедания, религиозное образование, возможности, права человека, юридическое обеспечение.

L. V. Yarmol

THE HUMAN RIGHT TO RELIGIOUS EDUCATION AS A COMPONENT OF HUMAN FREEDOM FOR BELIEF CONFESSION

In the paper is analyzed general theoretical provisions of comprehension of the human right to religious education as a component human freedom for belief confession. This article is concerned to the concept and types of the human right to religious education. It is proposed improvements of juridical mechanisms of ensuring the human right to religious education.

Key words: human freedom for belief confession, religious education, possibilities, human right, juridical ensuring.

Постановка проблеми. Однією із важливих особистісних можливостей людини є її свобода віросповідання, яка проголошена, визнана в основних міжнародних актах з прав людини та в законодавстві усіх демократичних держав.

Аналіз міжнародних, нормативно-правових актів України, та й інших держав, дозволяє стверджувати, що серед складників свободи віросповідання виокремлюється такий, як право людини на релігійну освіту. Право здобувати освіту, зокрема, і релігійну, є важливою цінністю для

людини. Розуміння сутності права на релігійну освіту, аналіз юридичних гарантій його забезпечення, має не лише теоретичне значення, а й практичне. Україна, ставши на шлях формування демократичної, правової держави, повинна докладати максимальних зусиль для реального забезпечення і такої можливості людини, як здобуття релігійної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної правової науки окремі юридичні аспекти права людини на здобуття релігійної освіти досліджені у працях М. Бабія, К. Борисова, С. Бур'янова, Д. Вовка, Р. Герхара, В. Єленського, М. Заковича, А. Колодного, Б. Лобовика, М. Мариновича, О. Сагана, А. Якушевича та інших учених.

Метою дослідження є аналіз загальнотеоретичних аспектів права людини на релігійну освіту та формулювання окремих пропозицій щодо вдосконалення його механізму юридичного забезпечення в Україні.

Виклад основних положень. Право людини здобувати релігійну освіту як складник свободи віросповідання проголошено у низці міжнародних актів, наприклад, у:

- Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ООН, 1966, ст.13);
- Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань (ООН, 1981, ч. 2. ст. 5);
- Протоколи № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1952 р., ст.2);
- Підсумковому документі Віденської зустрічі держав-учасниць НБСЄ (1989, п. п. 16.6, 16.7);
- Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1396 (1999) “З релігії та демократії” (п. “ii” 13);
- Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1202 (1993) “Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві” (п. “iii” ст. 16).

В Україні основою юридичного механізму права людини здобувати релігійну освіту є: Конституція України (ст. ст. 35, 52); Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. (ст. ст.3, 6, 11, 14); Закон України “Про освіту” (в редакції 1996 р.); Закон України “Про вищу освіту” від 1 липня 2014 р. та інші. У нормативно-правових актах України проголошено принцип відокремлення школи від церкви (релігійних організацій). Однак формулювання та й сама суть цього принципу по-різному відображені в законодавстві. Так, у Конституції України проголошено, що лише школа відокремлена від церкви (ч. 3 ст. 35). У Законі “Про свободу совісті та релігійні організації” закріплено, що державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій) і має світський характер (ч. 1 ст. 6). У 1996 р. до Закону України “Про освіту” внесено зміни і доповнення, згідно з якими заклади освіти в Україні незалежно від форм власності (а не лише державна система освіти) відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім тих, які засновані самими релігійними організаціями (ст. 9).

Згідно із Законом України “Про освіту” серед основних принципів освіти є і такі: незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); науковий, а також світський характер освіти (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями) (ст. 6).

На наш погляд, лише державна система освіти повинна мати світський характер, у зв'язку з чим до Конституції України та Закону України “Про освіту” пропонується внести відповідні зміни. Світський характер державної системи освіти означає, що навчально-виховний процес у таких закладах вільний від втручання релігійних організацій, не допускається залучення учнів, студентів до участі в релігійних заходах під час навчально-виховного процесу, до членства в релігійних організаціях.

Згідно з Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (ЮНЕСКО, 1960), дозволяється створювати чи зберігати різні системи освіти або навчальні заклади за мотивами релігійного або мовного характеру, що відповідає вибору батьків або законних опікунів учнів. Однак входження в ці системи або вступ до цих закладів має бути добровільним, а освіта, яку вони надають, повинна відповідати нормам, визначеним чи затвердженим компетентними органами, зокрема щодо освіти того самого ступеня (п. в ст. 2). Вищенаведені положення Конвенції відображені (щоправда, у дещо видозміненому формулюванні) й у інших міжнародних актах з прав питань людини (наприклад, у ч. 3 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; п. в) ст. 6 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань). Отже, згідно з нормами міжнародного права, недержавні системи освіти різних рівнів можуть створюватися і за мотивами релігійними, тобто не мати повністю світський характер, і не обов'язково, щоб їх створювали релігійні організації. Безперечно, що в статутних документах таких навчальних закладів мають бути передбачені мотиви релігійного характеру їх створення.

Визнання права людини на релігійну освіту одним зі складників свободи віросповідання спирається на уявлення про те, що отримання такої освіти “для себе”, а не тільки для того, аби стати священнослужителем, – невід’ємне право будь-якої особи. В одному з релігієзнавчих словників зазначено, що релігійна освіта – це навчальний процес, зорієнтований на передання особі певного обсягу релігійної інформації з метою підвищення рівня її релігійної освіченості, усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення [1, с. 70]. На наш погляд, у цьому визначенні необхідно уточнити, що релігійна освіта зорієнтована не лише на підвищення рівня релігійної освіченості особи, але й на її формування. До того ж релігійна освіта повинна формувати в особи практичні навички щодо сповідання певного віровчення.

Отже, можемо стверджувати, що право людини на релігійну освіту – це можливість людини отримувати певний обсяг інформації релігійного змісту з метою формування та (чи) підвищення рівня релігійної інформованості, усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення та формування практичних вмінь і навичок щодо його сповідання.

Право на релігійну освіту (за суб’єктивним складом його здійснення) може бути індивідуальним і колективним. В законодавстві України передбачено, що громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими (ч. 3 ст. 6 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). Водночас у вказаному Законі необхідно закріпити норму про те, що здобути релігійну освіту має право кожен, а не лише громадяни.

Індивідуальне здобуття релігійної освіти не потребує встановлення юридичних засобів його реалізації, на відміну від навчання спільно з іншими.

Колективне (неіндивідуальне) здобуття релігійної освіти може бути: загальнопросвітницьке (наприклад, навчання у недільних школах, на біблійних курсах; запровадження певних дисциплін щодо вивчення релігійних віровчень, їх окремих аспектів у навчальний процес загальноосвітніх та інших навчальних закладів (наприклад, “Християнська етика”, “Канонічне право” тощо); професійно зорієнтоване (здійснюється в духовних навчальних закладах). Вказані способи колективного здобуття релігійної освіти передбачені також у законодавстві України: це й можливість самих громадян здобувати релігійну освіту спільно з іншими, і право релігійних організацій створювати для релігійної освіти дорослих відповідні навчальні заклади і групи, а також провадити навчання в інших формах (ч. 3, 4 ст. 6 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”).

Залежно від категорій суб’єктів, які здобувають релігійну освіту, можемо виділити: право громадян конкретної держави на релігійну освіту; право іноземців на релігійну освіту; право апатридів на релігійну освіту; право дітей на релігійну освіту; право засуджених на релігійну освіту; права інших категорій осіб на релігійну освіту.

Розглянемо юридичні засоби здобуття релігійної освіти дітьми. Зазначимо, що процес отримання релігійної освіти дітьми координують їхні батьки. Так, у низці міжнародних актів з прав людини передбачено, що релігійне, моральне виховання та навчання дітей залежать від власних

переконань батьків чи осіб, які їх замінюють (ч. 3 ст. 26 Загальної декларації прав людини; ч. 3 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; ч. 4 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права). Так, у Декларації про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань закріплено, що “кожна дитина має право на доступ до освіти у сфері релігії чи переконань відповідно до бажань її батьків або законних опікунів...” (ч. 2 ст. 5).

Законодавство України також передбачає, що батьки або особи, котрі їх замінюють, за взаємною згодою, мають право виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань та ставлення до релігії (ч. 3 ст. 3 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”).

Однак право батьків визначати релігійне, моральне виховання та навчання своїх дітей, безумовно, не безмежне. Кожна дитина повинна виховуватися в дусі розуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братства, поваги до свободи релігії чи переконань інших людей (ч. 2 ст. 26 Загальної декларації прав людини; принцип 10 Декларації прав дитини (ООН, 1959); ч. 3 ст. 5 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань). Практика релігії чи переконань, в яких виховується дитина, не повинна завдавати шкоди ні її фізичному чи розумовому здоров'ю, ні повноцінному розвитку (ч. 5 ст. 5 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань). Отже, керівним принципом у вихованні і навчанні дітей для батьків все ж таки повинні слугувати інтереси їхньої дитини (принцип 7 Декларації прав дитини; ч. 1 ст. 18 Конвенції про права дитини (ООН, 1989); ч. 2 ст. 5 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань).

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними або законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини (ООН, 1989). Вказане положення обов'язково повинно враховуватися під час вирішення всіх спірних питань, котрі виникають під час виховання і навчання дітей (наприклад, у випадках розлучення батьків або їх утрати).

У деяких державах реалізація права дитини на релігійну освіту забезпечується й державними навчальними закладами, вивченням окремих віровчень. Наприклад, у Конституції ФРН (1949) передбачено, що “викладання релігії у державних школах, за винятком неконфесійних, обов'язкове. Без шкоди для права нагляду з боку держави релігійне навчання проводиться відповідно до принципів релігійних общин. Однак, жоден вчитель не може бути зобов'язаний викладати релігію супроти своєї волі” (ч. 3 ст. 7). Однак батьки мають право вибрати замість уроків релігії уроки етики. Якщо ж у публічній школі налічується як мінімум 5–8 учнів, які належать до певної релігії, вони повинні бути забезпечені уроками відповідної релігії [2, с. 111]. У Бельгії організується нейтральна освіта. Під нейтральністю розуміють, зокрема, повагу до філософських, ідеологічних та релігійних поглядів батьків і тих, хто навчається. Школи, які організовує державна влада, аж до кінця обов'язкового шкільного навчання дають можливість вибору між однією з визнаних релігій і викладанням неконфесійної моралі (§ 1 ст. 24 Конституції Бельгії (1831)). Отже, державні навчальні заклади в Бельгії та ФРН забезпечують право дітей і на релігійну, і на світську освіту. У початкових та середніх школах Греції релігійна освіта здійснюється згідно з догмами і традиціями Східної (Православної) церкви. Неправославні ж учні не зобов'язані відвідувати відповідні курси. В Іспанії викладання католицької доктрини як основного предмета здійснюється в усіх школах. Водночас за учнями зберігається право відвідувати або ж не відвідувати ці заняття. У деяких країнах забороняється здобуття релігійної освіти в державних навчальних закладах. Наприклад, у Конституції Японії (1947) передбачено, що “державна та її органи повинні утримуватися від проведення релігійного навчання і будь-якої релігійної діяльності” (ч. 3 ст. 20).

На наш погляд, у державних навчальних закладах повинна здобуватися релігієзнавча освіта, яка є складовою освіти світської. Так, можуть викладатися такі релігієзнавчі курси, як “Релігієзнавство”, “Основи християнства”, “Християнська етика”, “Основи мусульманської культури” тощо, що, зрештою, й відбувається на практиці.

Релігієзнавча освіта – це система освітянської роботи, метою якої є озброєння особи усією сумою знань, які має академічне релігієзнавство, про природу, сутність, функціональність, історію та географію релігії [3, с. 98]. Вона ознайомлює своїх реципієнтів з різними поглядами на релігії без будь-яких симпатій чи антипатій, розкриває сутність віровчення, особливості культу, характер історії тієї чи іншої релігійної течії. До навчальної програми з релігієзнавства входять також теми про вільнодумство в історії духовної культури та деякі інші.

На необхідності вивчення релігієзнавства та окремих його аспектів наголошується і в рекомендаціях Ради Європи. Так, у Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи (1999) “Протиправні дії сект” передбачено, що “Асамблея настійно наголошує на необхідності включити до навчальних програм, зокрема для підлітків, спеціальні відомості про історію окремих віровчень та філософські погляди їхніх представників”.

У Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1396 (1999) “З релігії та демократії” зазначено, що держави-члени Ради Європи повинні сприяти розвитку знань про релігію, особливо:

- у межах етичної та громадянсько-демократичної освіти підтримувати навчання про те, що релігії є зібранням цінностей, розрізнення яких повинно бути розвиненим серед молоді;
- сприяти викладанню у школах порівняльної історії різних релігій, звертаючи увагу на їх походження, схожість деяких цінностей та розмаїття звичаїв, традицій, свят тощо;
- заохочувати вивчення історії і філософії релігії та дослідження з цих предметів в університетах паралельно з дослідженнями теологічними; уникати (якщо йдеться про дітей) будь-яких конфліктів між здійснюваним державою навчанням релігії та релігійною вірою сімей, поважаючи їхній вільний вибір у цьому дуже делікатному питанні (§ “ii” п.13).

Юридичним засобом охорони права людини здобувати релігійну освіту є передбачене в законодавстві України положення про те, що “не допускається будь-яке примушування... до навчання релігії” (ч. 3 ст. 3 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). На наш погляд, навчання осіб повинно базуватися на плюралістичних засадах, тому не повинно бути примусового й, наприклад, атеїстичного навчання, а не лише релігійного.

Про те, що право людини на релігійну освіту у нашій державі не є декларативним, а реалізується у практичному житті, свідчать нижченаведені дані.

На 1 січня 2015 р. в Україні діяло 198 духовних навчальних закладів, де навчалось 17 829 слухачів денної й 10071 заочної форми навчання; 12 406 недільних шкіл [4]. Для порівняння наведемо статистичні дані. Так, станом на 1 січня 2001 р. в Україні діяло: 126 духовних навчальних закладів, де навчалось 9618 слухачів денної й 8070 заочної форми навчання; 7684 недільних шкіл [5]. Отже, в Україні простежується позитивна тенденція щодо збільшення кількості духовних навчальних закладів, недільних шкіл та слухачів у них.

За власним волевиявленням кожна людина могла прийняти рішення про отримання релігійної освіти і до прийняття Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, але реалізувати його тоді було дуже важко. В перші ж роки радянської влади був прийнятий Декрет РНК РРСФР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” (23 січня 1918 р.) [6, с. 50]. Аналогічний декрет прийняв 19.01.1919 р. Тимчасовий Робітниче-Селянський Уряд України. Згаданими нормативно-правовими актами було передбачено, що школа відокремлена від церкви. Не допускалося викладання релігійних віровчень у всіх державних, громадських, приватних навчальних закладах, де викладалися загальноосвітні предмети. Громадяни могли навчатися релігії лише приватно. Отож, відтоді вивчення релігії стало приватною справою громадян і могло практикуватися лише в сім’ї. Вимоги до навчання релігійного віровчення “приватним способом” у законодавстві не розкривалися, тому це давало підстави для найрізноманітніших тлумачень, особливо стосовно навчання неповнолітніх. Релігійним організаціям заборонялося створення біблійних літературних гуртків з вивчення релігії, а також відкриття бібліотек.

Основні положення Декрету Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду України від 19.01.1919 р. пізніше були відтворені у Положенні про релігійні об’єднання в Українській РСР (затверджене Указом Президії Верховної Ради УРСР від 1 листопада 1976 р.) [7, с. 230].

Кримінальний кодекс УРСР (1960 р.) (ст. 138) передбачав кримінальну відповідальність за порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Президія Верховної Ради УРСР 26 березня 1966 р. прийняла Указ “Про застосування ст. 138 Кримінального кодексу УРСР”, в якому детально роз’яснювалося, що слід розуміти під порушенням законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, а також був поданий вичерпний перелік діянь, за які передбачалася кримінальна відповідальність [7, с. 251]. До них належали й організація і систематичне проведення занять з навчання неповнолітніх релігії з порушенням встановлених законодавством правил. Індивідуальне навчання релігії батьками своїх дітей не передбачало кримінальної відповідальності, але якщо на такому навчанні були присутні діти інших віруючих, то діяння розглядалося як систематичне навчання неповнолітніх релігії, а відповідні особи притягувалися до кримінальної відповідальності. Ст. 138 Кримінального кодексу України була вилучена лише 1992 р., коли вже діяв Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, який значно розширив можливості людей щодо отримання релігійної освіти [8].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що право на релігійну освіту посідає важливе місце в системі прав людини, виступає складником свободи віросповідання. Право людини на релігійну освіту – це можливість людини отримувати певний обсяг інформації релігійного змісту з метою формування та (чи) підвищення рівня релігійної інформованості, усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення та формування практичних вмінь і навичок щодо його сповідання.

У Конституції України принцип відокремлення школи від церкви, від релігійних організацій слід закріпити у такому формулюванні: “Державна система освіти різних рівнів має світський характер”. Також необхідно внести відповідні зміни до законодавства України про освіту, закріпивши в ньому, що світський характер має лише державна система освіти. Відповідно, інші системи освіти можуть бути і не відокремлені від релігійних організацій, можуть створюватися ними або й іншими суб’єктами, зокрема за релігійними мотивами.

1. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с. 2. Робберс Герхард. Государство и церкви в Федеративной Республике Германия / Робберс Герхард // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США / под общ. ред. А. Колодного. – К. : Отделение религиоведения Ин-та философии НАН Украины. – 1996. – С. 111–115. 3. Закович М. Освіта в контексті свободи совісті / Закович М., Колодний А. // Релігійна свобода : гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив у сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст) / за заг. ред. А. Колодного, О. Сагана. – К. : Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії імені Г. С. Сковороди. – 2000. – С. 97–100. 4. Дані Державного департаменту у справах національностей та релігій. Форма 1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129/> 5. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2001 року. (У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник) // Людина і світ. – 2001. – № 1. – С. 35–42. 6. О религии и церкви: сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М. : Политиздат, 1981. – 176 с. 7. Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета УССР 1938–1979: В 2 т. – К., 1980. – 300 с. 8. Закон України “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні” від 15.05.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>